

В. І. Баранов, В. Г. Івакін, Р. А. Широухов

ПОХОВАЛЬНИЙ ОБРЯД МОГИЛЬНИКА ОСТРІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХЕОЛОГІЧНИХ НАУКОВО- РЯТІВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 2017—2018 рр.)¹

Стаття присвячена загальній характеристиці поховального обряду могильника Острів (Рокитнянський район Київської області). Вперше аналізується весь інформаційний масив археологічних даних, отриманих за перші два роки дослідження цієї унікальної пам'ятки. Основна увага приділяється особливостям поховального обряду та категоріям супроводжувального інвентарю, здійснюється попередня спроба визначити час функціонування могильника, його місце та роль у контексті старожитностей Давньоруської держави.

Ключові слова: Давня Русь, Поросся, могильник, поховальний обряд, західнобалтські племена, супроводжувальний інвентар, міграція.

У жовтні 2017 р. співробітниками Архитектурно-археологічної експедиції Інституту археології НАН України (кер. Г. Ю. Івакін) на правому березі р. Рось у Рокитнянському р-ні Київської обл. був виявлений унікальний некрополь, попередньо датований у межах XI ст. (рис. 1: 1). Він займає велику надзаплавну терасу площею близько 65 га, яка відокремлена від іншої частини берега невеличким яром

та поступово знижується в напрямку р. Рось (рис. 1: 2). На протилежному березі в заплаві на відстані 500 м від могильника, розташоване давньоруське городище в урочищі Старі Сухоліси (рис. 1: 3, 4).

У результаті археологічних науково-рятівних робіт 2017—2018 рр. на території могильника досліджено близько 1100 м² і виявлено 53 поховальні комплекси різного ступеня збереженості (рис. 2—4; Івакін, Баранов, Бібіков, Гнера 2017; Івакін та ін. 2018; Баранов, Івакін 2018; Івакін, Баранов 2019; Baranov, Ivakin 2019; Баранов, Івакін 2020; Капустін та ін. 2020, с. 242). Невелика глибина залягання (окремі поховання були виявлені на глибині всього 0,15 м від рівня сучасної денної поверхні), активне використання сільськогосподарської техніки на полі, де розташований могильник, та систематичні пограбування, що здійснювалися принаймні з 2011 р., призвели до того, що більшість поховань були тією чи іншою мірою пошкоджені або зруйновані (рис. 5). Так, повністю були знищені 15 поховальних комплексів (28,3 %), ще у 14 (26,4 %) в анатомічному порядку залишилися лише окремі кістки. Значно ускладнюють дослідження поховальних споруд і характерні особливості ґрунтів: потужні гумусовані шари черняхівського поселення майже унеможливають візуальну фіксацію поховальних ям навіть в результаті вертикальної стратиграфічної зачистки. Фактично контури поховальної ями вдалося дослідити лише у похованні 19 (рис. 6: 1), яке було впущене не у культурний шар, а в об'єкт черняхівського часу (Милашевський 2019, с. 118—120, рис. 5).

Більшість виявлених поховальних комплексів (якщо не всі, враховуючи значну кількість зруйнованих і досить агресивне зовнішнє се-

1. Робота над цією статтею почалася під час підготовки доповіді до конференції: «Експедиція працягласцю ў жыццё. Актуальныя пытанні археалогіі і нумізматыкі Беларусі і сумежных рэгіёнаў». Памяці беларускага археолога і нумізмата Аляксандра Мікалаевіча Плавінскага (1952—2019), яка відбулася у Мінську у 2020 р. Обсяги дослідження змусили нас розділити його на три логічні частини — перша присвячена поховальному обряду могильника Острів, друга — присвячена поховальному інвентарю та третя, в якій розглядаються питання хронології комплексу та його місце в історії Давньоруської держави. В цьому номері ми публікуємо першу частину цієї роботи.

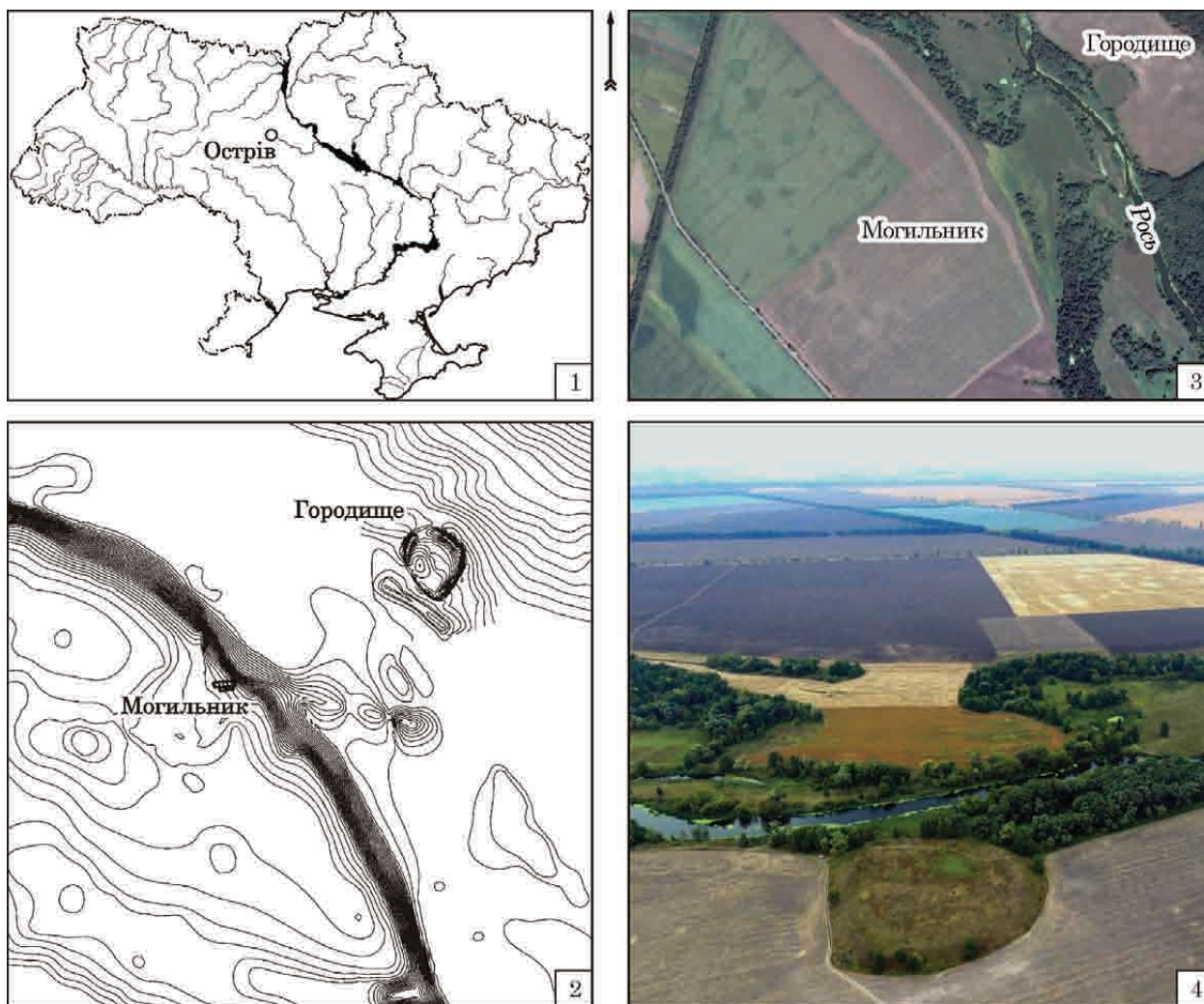

Рис. 1. Могильник Острів і городище в ур. Старі Сухоліси: 1 — на мапі України; 2 — топографічна зйомка к. і. н. О. Манігди; 3 — супутникове фото google; 4 — фото з квадрокоптера к. і. н. В. Гнери

редовище ґрунтів) були здійснені в дерев'яних домовинах, залишки від яких — у вигляді окремих дощок чи цвяхів, вдалося прослідити у 15 похованнях (рис. 6: 2; 7: 1—5; 8: 1). Необхідно відзначити, що використання домовини було широко розповсюджене у поховальній обрядності різноманітних етнокультурних груп доби вікінгів і пізнішого часу (напр. див. Gräslund 1980, р. 15—26; Моця 1993, с. 25, 36—37). Відомі домовини й у похованнях західних балтів та їх сусідів (Пронин и др. 2006, с. 335; Širouchovas 2011, р. 285—290). Цвяхи зафіксовані лише у двох похованнях (4 й 10) і зазвичай для синхронних комплексів, знайдених на території Скандобалтського регіону, пов'язуються з впливом християнства (Gräslund 1980, р. 43).

Серед інших конструктивних типів поховальних споруд слід виділити чоловіче поховання 6 (рис. 9: 1; 10: 2): в 0,2 м на захід від кістяка досліджена кам'яна викладка неправильної овальної форми (витягнута за віссю захід—схід, розміром 1,5 × 1,25 м). Під викладкою виявлені уламки відерної оковки, яка опосередко-

вано датує конструкцію давньоруським часом. Верхня частина тіла була розгорнута вправо, ніби огинаючи кам'яну викладку. Можна зробити обережне припущення, що викладка була своєрідним вівтарем, поряд з яким й поховали небіжчика.

Орієнтовані поховання на могильнику Острів, переважно, на Пн—Зх (загалом 22 поховання, або 41,51 % від усіх поховань, або 53,66 % від поховань, де була зафіксована орієнтація, див. рис. 11). Крім того, ще три поховання були зорієнтовані головою на Пн та ще три на Пн—Сх (по 5,66 % (7,32 %), що можна розглядати як сезонні відхилення загальної північної орієнтації, яка складає 52,83% від всіх поховань, або 68,29 % від поховань де була зафіксована орієнтація. Ще вісім поховань (15,09 / 19,51 %) були зорієнтовані головою на Зх з відхиленням на Пн та одне поховання (1,89 / 2,44 %) орієнтоване головою на Зх. Чотири поховання (7,55 / 9,75 %) зорієнтовано головою на Пд, з відхиленням на Сх. При цьому, у трьох випадках головою на Пд Сх було покладено чоловіків, а в одному — жінку, що не дозволяє пов'язати

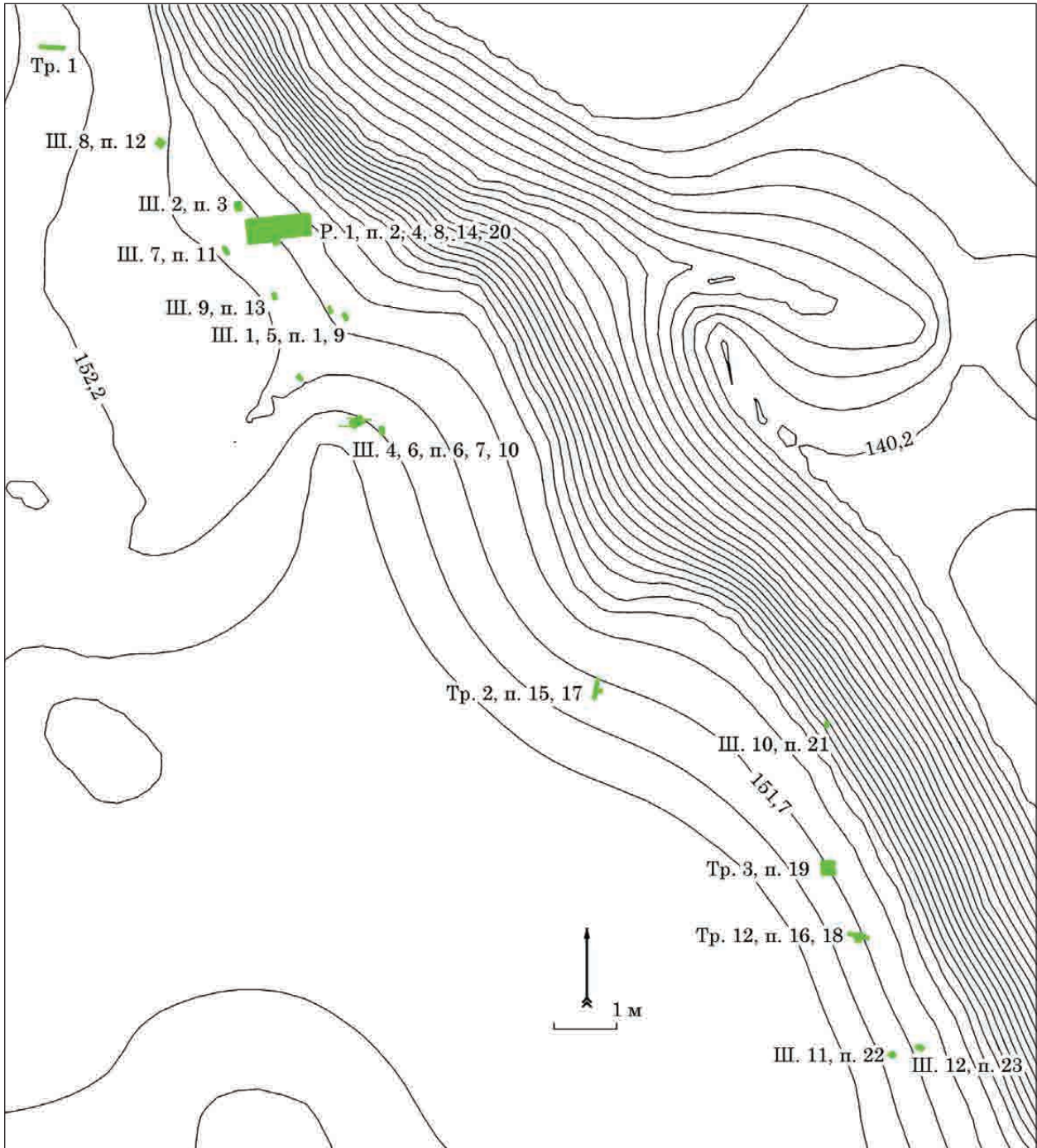

Рис. 2. Могильник Острів, охоронні дослідження 2017 р., ситуаційний план: Р. — розкоп, Тр. — траншея, Ш. — шурф, п. — номер поховання

орієнтацію похованих з гендерною приналежністю похованих.

Пн або Пн Зх орієнтація похованих нехарактерна як для давньоруських поховальних пам'яток Середнього Подніпров'я, де за інформацією О. Моці лише 2 % підкурганних поховань і 1 % ґрунтових поховань мали іншу, ніж західну орієнтацію (Моця 1993, с. 120), так і для слов'янської поховальної традиції в цілому (Нідерле 2015, с. 306). Непридатна вона й скандинавським похованням Бірки (Gräslund 1980, р. 26). Л. Нідерле вважав, що північна

орієнтація похованих вказує на неслов'янський, насамперед — фінський, характер поховання (Нідерле 2015, с. 308). Зазвичай, орієнтація поховання головою на Зх у скандинавів доби вікінгів розглядається як вплив християнства, в той час як Пн та Пд орієнтація — як прояви язичництва (Gräslund 1980, р. 26). На думку О. Моці Пн орієнтацію окремих поховань київського некрополя можна пов'язати з поховальною обрядовістю фінно-угорських народів (Моця 1987, с. 115—116). Але проти фінно-угорської інтерпретації поховань на мо-

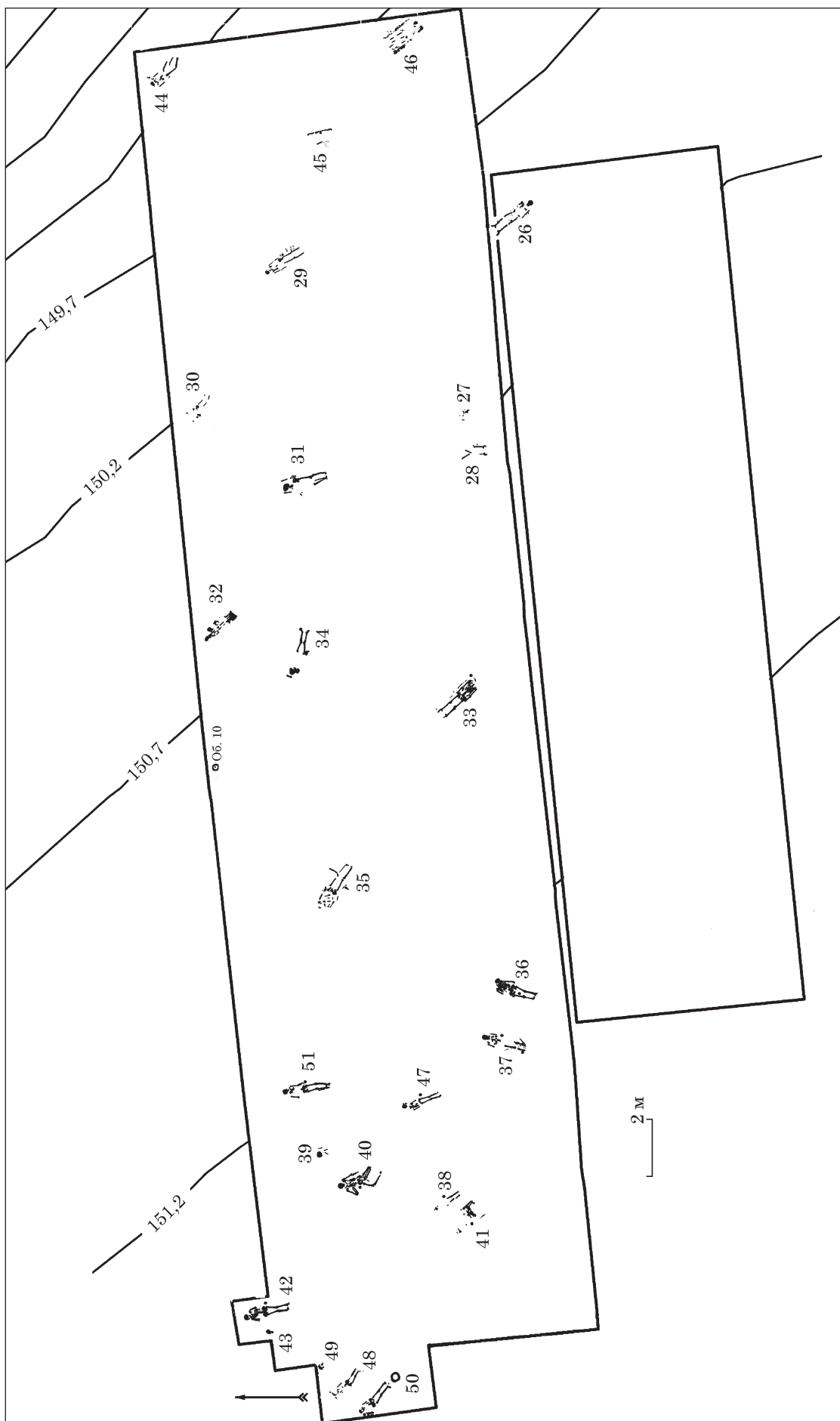

Рис. 3. Могильник Острів, науково-рягівні дослідження 2017—2018 рр., ситуаційний план: номери відповідають нумерації поховань

Рис. 4. Могильник Острів, розкоп 2018 р., фото з квадрокоптера

Рис. 5. Ступінь збереженості поховальних комплексів

гильнику Острів свідчить повна відсутність характерних для фінно-угрів речей, наприклад шумлячих підвісок.

Для балтських поховань епохи вікінгів (IX—XI ст.) характерна біритуальність — поховання здійснювались як за обрядом трупоспалення, так і трупопокладення. Західні балти (історичні пруси, курші, скальви, галінди та ятвяги) починаючи з XI ст. переважно спалювали своїх померлих. Так, у другій половині XI — першій половині XIII ст. у прусів широкого поширення набули кремаційні поховання, що супроводжувалися захороненнями коней (вірогідно їх жертвоприношеннями — рис. 12; Скворцов 2010, с. 191—192; Shiroukhov 2012, р. 235—245). Слід зауважити, що в XI—XII ст. на полях поховань прусів-сембів з кремаціями з'являються зони та окремі поховання-інгумації з північною орієнтацією і поховальним інвентарем, синхронним

кремаціям, який включає західні та давньоруські імпортні речі: Алейка 3, Блюдау, Лебертсохоф, Поваровка, Шудіттен, Екріттен та ін. (рис. 13; Кулаков 1990, с. 21; Пронин 2006, с. 72-88; Širouchovas 2011, р. 285—286).

Кремації розповсюджені у синхронних старожитностях скальвів (Budvydas 2016, р. 248—250). Але у скальвів відомі й поодинокі поховання з конем, споруджені за зразком самбійських (Bliujiene 2018, р. 115, 120—121; Gofler, Jahn 2019, р. 88—89).

Для могильників центральної Литви пізнього періоду Великого переселення та ранньої доби вікінгів також характерні людські кремації та яскраво виражений в обряді культ коня (Bertašius 2016, р. 231).

Слід відзначити, що у Жемайтії у X—XII ст. поряд з похованнями за обрядом трупопокладення, або саме над ним, нерідко безпосередньо на

Рис. 6. Могильник Острів, фото поховань: 1 — № 19; 2 — № 46

гробовищі, розміщували голову та ніжні частини ніг з копитами коня, або лише його голову (Вайткунскене 1990, с. 202).

Співіснування інгумацій та кремацій відомі у куршів аж до рубежу X—XI ст. І для інгумацій, і для ранніх кремацій використовувалися домовинні конструкції видовбані з колод (Вліуцієне 2016, р. 279—280). В. Жулкус вважає, що вже починаючи з VIII ст. в південних регіонах куршів з'явилися трупоспалення, кількість яких поступово збільшується до XI ст. (Жулкус 2004, с. 154). На думку А. Блюєне, кремаційний обряд поховань у південних куршів швидко розповсюджуються у X ст., а в XI ст. вже переважає (рис. 14; Вліуцієне 2018, р. 110). Слід відзначити, що до (і у процесі) витіснення інгумації обрядом кремації, який прийшов до куршів від скальвів і сембів-прусів, орієнтація в інгумаціях X—XI ст. у Південному Курші варіюється та відрізняється на кожному окремому могильнику. Тобто на початку — у першій половині XI ст. ми стикаємося з появою свого роду біригуалізму у південних куршів і прусів-сембів. Тільки у перших до цього моменту інгумації зникають, а у других вони навпаки з'являються (Griciuvienė, Grižas 2009, р. 85; Širouchov 2012).

Подібно до інших західних балтів, важливе місце у поховальній традиції куршів також займає культ коня — велика кількість поховань супроводжувалось різноманітними елементами кінського упряжу та знарядь вершника (Širouchov 2012, s. 82).

Для т. зв. східних балтів, а також даугавських лівів (які теж могли вплинути на обряд могильника Острів) цього періоду, більш характерні інгумації. Поодинокі кремації можуть зустрічатися на могильниках земгалів (Pavirvytė Gudai) і жемайтів (Bikavenai, Žašinas), прикордонних з куршами чи скальвами (Vaškevičiūtė, Chlodinkienė 2008; Širouchov 2012).

В контексті могильника Острів найцікавішими видаються синхронні інгумації Східно-Балтійського регіону, де померлих так само ховали головою на північ. Вказана орієнтація (північний захід / північний схід) в X/XI—XIII ст. зафіксована більш ніж у 60 % земгальських жіночих поховань та 25 % чоловічих. Зазвичай чоловічі та жіночі поховання розташовані в протилежному напрямку, що різко відрізняє їх від поховань могильника Острів (Vaškevičiūtė 2004, р. 110; Vaškevičiūtė, Chlodinskienė 2008, р. 23—66).

У латгалів X—XIII ст. переважає орієнтація похованих по осі Сх—Зх, але 20—30 % небіжчи-

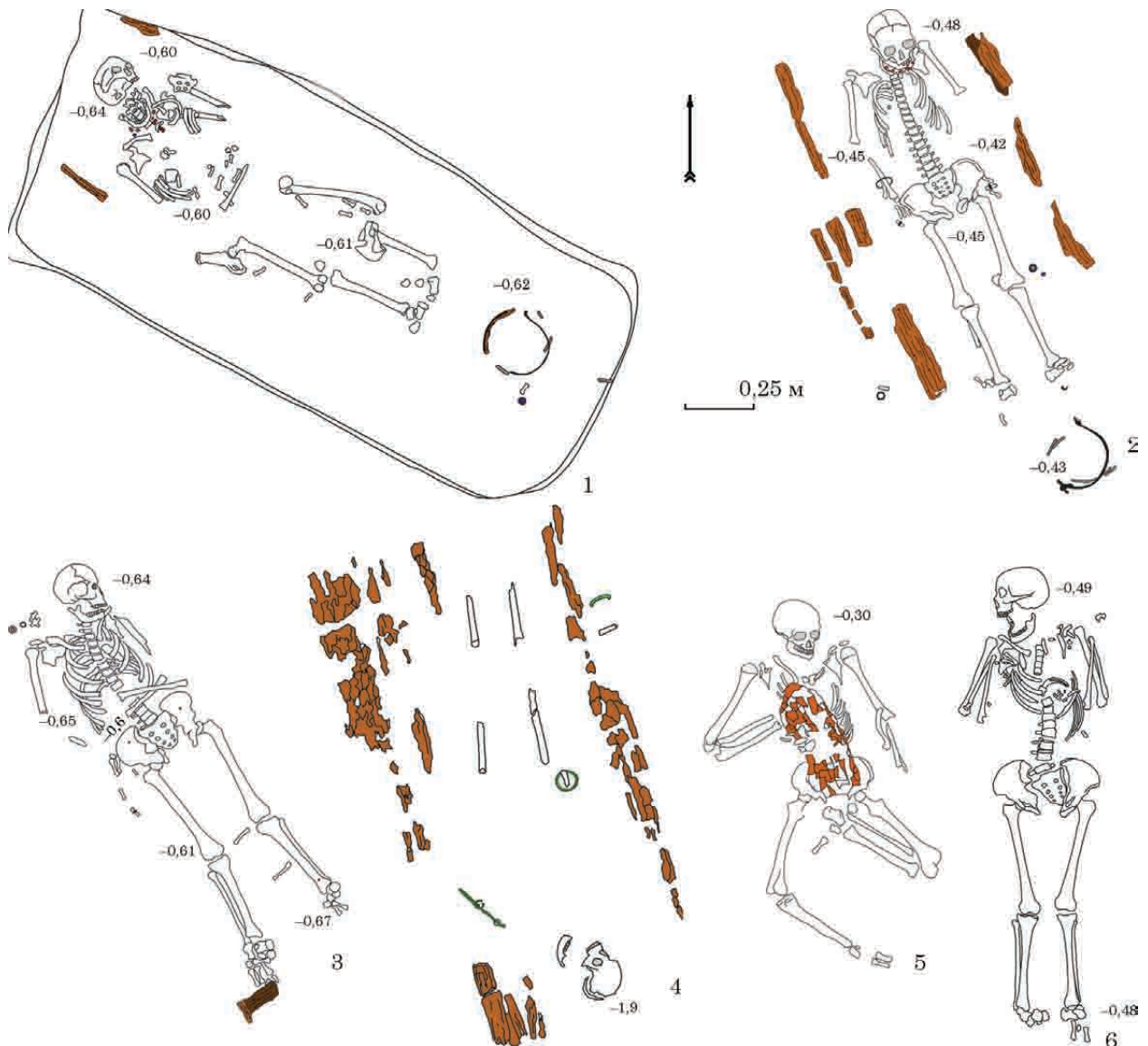

Рис. 7. Могильник Острів, поховання: 1 — № 19; 2 — № 12; 3 — № 16; 4 — № 46; 5 — № 40; 6 — № 42

ків поховані головою на Пн Зх або Пн Сх. Так само як і у земгалів, чоловіки та жінки тут часто поховані головою у протилежних напрямках (Radiņš 1999, р. 25—27).

У синхронних інгумаціях селів похованих частіше за все клали головою на Сх або Зх, орієнтація головою на Пн відома, проте зустрічається дуже рідко (рис. 15; Tautavičius 1996, р. 96—97; Gričiuvienė 2007, р. 52—80).

Що стосується західних сусідів селів і латгалів — лівів міжріччя Даугави та Гауї, то тут у Х—ХІІІ ст. в інгумаціях переважає північно-західна орієнтація (Zariņa 2006, р. 318, 385—400).

Рештки кінських жертвоприношень або поховань на сьогоднішній день на могильнику Острів не зафіксовані. Так само не зафіксовані й інші прояви культу коня притаманні для балтських старожитностей. Єдиний виявлений на могильнику елемент кінської упряжі — односкладні вудила зафіксовані в похованні 26,

скоріше мають кочовницьке походження і, як нам здається, більше свідчать про високий соціальний статус похованого, ніж про роль коня у поховальному обряді громади Острів.

Всі поховання могильника Острів здійснені на спині, при чому переважна більшість — з витягнутими кінцівками — (рис. 16). Загалом ноги та руки витягнуті у 87 % поховань, де вдалося прослідити їх розташування. Інші положення кінцівок мають поодинокий характер та не створюють окремих серій (витягнуті ноги та права рука, ліва покладена на живіт (поховання 16, рис. 7: 3; 17: 1); права рука лежала на животі, ліва покладена на ліве плече, ноги витягнуті (поховання 19, рис. 6: 1; 7: 1); руки зігнуті та покладені на груди, ноги витягнуті (поховання 42, рис. 7: 6; 17: 2).

У похованні 40 права рука була покладена на груди, ліва витягнута, а ноги були підігнуті — права зігнута у коліні, а ліва стопою підтягнута до тазу (рис. 7: 5; 10: 1). Цілком

Рис. 8. Могильник Острів, фото поховань: 1 — № 12; 2 — № 50

вірогідно, що небіжчик первісно був похований у могильній ямі в сидячому положенні. Сидячі поховання добре відомі у давньоруській археології і, переважно, пов'язуються з північно-руськими землями та курганною поховальною традицією доби вікінгів. На думку Ю. Лесмана, традиція ховати небіжчиків у сидячому положенні як елемент давньоруського курганного обряду сформувалась вже у Х ст. Спочатку таке положення з'являється у камерних похованнях, походить зі скандинавської поховальної традиції та не має коренів у старожитностях Східної Європи. Вже з XI ст. вказаний обряд розповсюджується у східних районах Новгородської землі (Лесман 2014, с. 80). Ю. Жарнов пов'язує сидячі поховання Гнездовського курганного могильника з вихідцями зі Скандинавського регіону (Жарнов 1991, с. 208). На думку О. Моці, сидячі підкурганні поховання притаманні для північних територій Східної Європи, які межували з фінно-уграми і були принесені до південної Русі вихідцями саме з цих регіонів (Моця 1993, с. 23, 137). К. Михайлов, навпа-

ки, не схильний пов'язувати зазначений обряд у камерних гробницях Х ст. з більш пізніми аналогами Північно-Західної Русі та, як нам здається, справедливо аргументує свою думку як відмінностями у обрядовості, так і суттєвими хронологічним розбіжностями у датуванні вказаних комплексів (Михайлов 2016, с. 75). Слід зазначити, що сидячі поховання відомі в різних регіонах Європи — у сарматів, алеманів, франків, скандинавів (починаючи від вендельської доби), аварів та монголів (Gräslund 1980, р. 37—39). На нашу думку, немає підстав інтерпретувати поховання 40 в якості камерного поховання, оскільки не зафіксовані характерні риси у поховальній конструкції та відсутній багатий інвентар, зазвичай притаманний для таких поховань (була виявлена лише одна мушля каури).

Ще однією характерною рисою поховального обряду могильника Острів була наявність заупокійної їжі та посудин для її збереження (відер). Залишки поховальної їжі були зафіксовані у семи похованнях (18,4 % від усіх не-

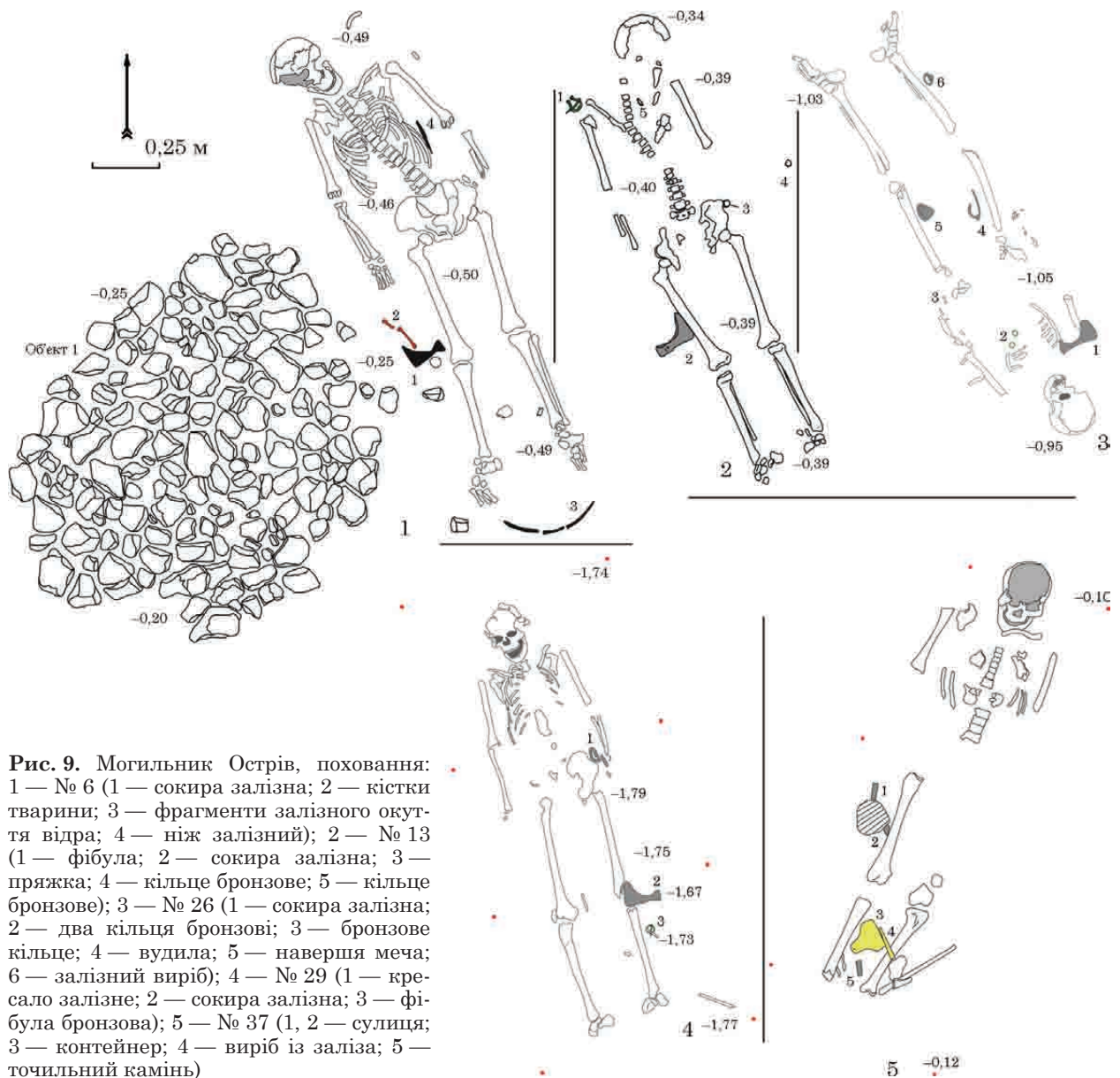

Рис. 9. Могильник Острів, поховання: 1 — № 6 (1 — сокира залізна; 2 — кістки тварини; 3 — фрагменти залізного окуття відра; 4 — ніж залізний); 2 — № 13 (1 — фібула; 2 — сокира залізна; 3 — пряжка; 4 — кільце бронзове; 5 — кільце бронзове); 3 — № 26 (1 — сокира залізна; 2 — два кільця бронзові; 3 — бронзове кільце; 4 — вудила; 5 — навершя меча; 6 — залізний виріб); 4 — № 29 (1 — кресало залізне; 2 — сокира залізна; 3 — фібула бронзова); 5 — № 37 (1, 2 — сулиця; 3 — контейнер; 4 — виріб із заліза; 5 — точильний камінь)

зруйнованих поховань) — в шести випадках знайдені кістки курей, переважно голішкі частини, іноді від двох різних птахів (визначення к. б. н. Л. Горобця), а в одному випадку — в дитячому похованні — виявлені залишки шкарлупи від курячого яйця. Курячі кістки переважно розташовувались у нижній частині тіла — в районі колін, або нижче; яйце зафіксовано в районі правого плеча небіжчика.

Залишки відер фіксувались у вигляді оковок, петель та кованих дужок і зафіксовані в 7 похованнях (18,4 %). Вони завжди розміщувались в ногах небіжчика (рис. 6: 1, 2; 8: 1) і виявлені як у чоловічих (три поховальні комплекси), так і в жіночих (чотири поховальні комплекси) похованнях. Використання відер вочевидь було пов'язано із заупокійною їжею — в них могли розміщати якусь сипучу або рідку їжу — кашу, молоко, мед, пиво, тощо (Івакін 2011, с. 27).

Використання ритуальної їжі для померлого — відома практика для поховальної тради-

ції південно-руських земель, але зустрічається досить рідко — залишки тварин у похованнях зафіксовані менше ніж у 3 % курганів давньоруського часу (Моця 1993, с. 25). Заупокійні приношення у вигляді їжі та напоїв були характерні і для західних балтів, про що говорить збільшення кількості керамічного посуду у похованнях прусів і куршів в XI—XII ст. (Širouchovas 2011, р. 295—298). Пруси продовжували використовувати посудини для ритуальної їжі, що супроводжувала покійного та для приношень богам і в XVI ст. (Топоров 1974, с. 3—4). Заупокійна їжа широко відома у балтських народів за історико-етнографічними даними (навіть у XVI—XVIII ст. західні литовці клали в могилу хліб і пиво; Милос 1990, с. 226).

В цілому, підсумовуючи першу частину нашого дослідження, присвячену поховальному обряду, треба відзначити, що не зважаючи на окремі близькі елементи, зафіксована на даний момент на Острові поховальна традиція

Рис. 10. Могильник Острів, фото поховань: 1 — № 40; 2 — № 6

Рис. 11. Орієнтація поховань

не знаходить аналогій у синхронних старожитностях Східної Європи. Не має вона і прямих аналогій серед відомих на сьогодні пам'яток балтів, як західних, так і східних, що тим більше дивно, оскільки виявлений у результаті досліджень могильника Острів супроводжуючий інвентар має прями аналогії саме у західнобалтських пам'яток (аналізу предметів з поховань та їх хронології присвячена друга частина нашої роботи). Відсутність характерних для балтських племен кремаційних поховань поки

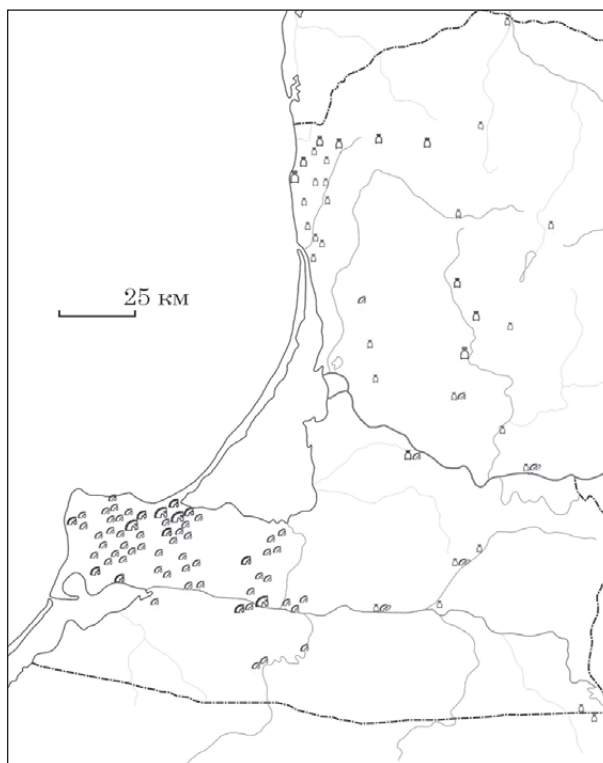

Рис. 12. Могильники з кремаціями, які супроводжувались кінськими похованнями, а також могильники з елементами кінської упряжі і знарядь вершника з північного ареалу прусів, південного ареалу куршів, скальвів та їх найближчих сусідів (за Shiroukhov 2015)

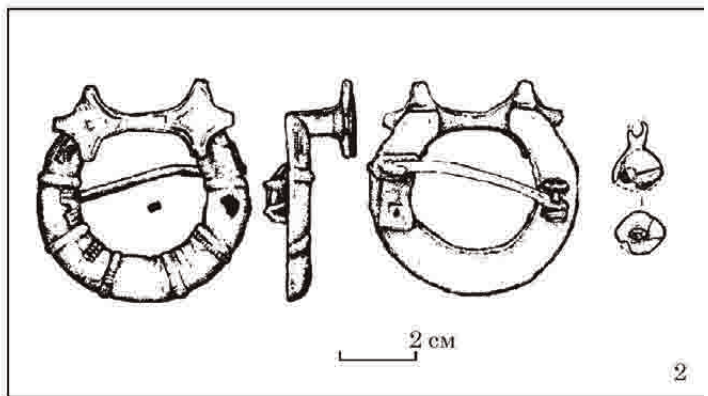
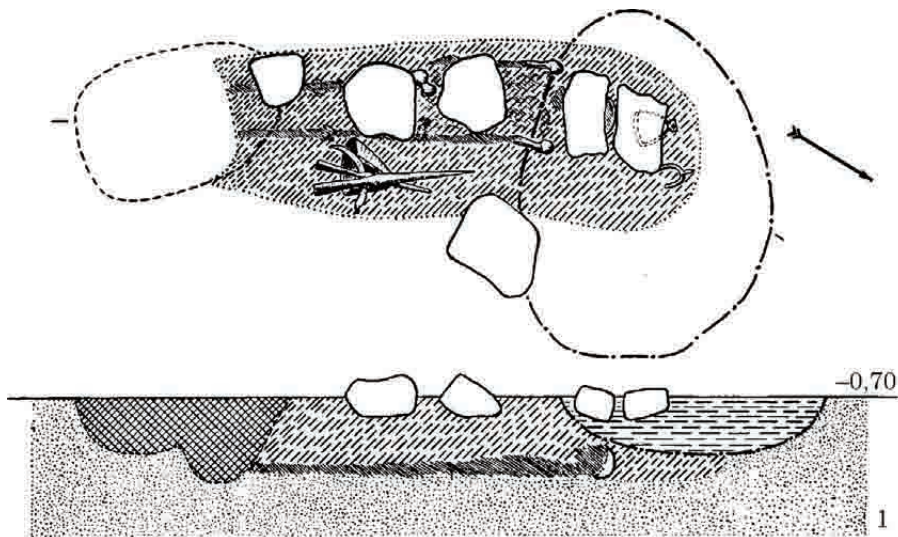

Рис. 13. Інгумації XI ст., виявлені серед кремацій на могильниках прусів-сембів (Калінінградська обл., РФ; La Vaume 1940; Širouchovas 2011): 1 — Екріттен / Ветрово, поховання 12; 2 — Алейка 3 / Яугенген, поховання 339

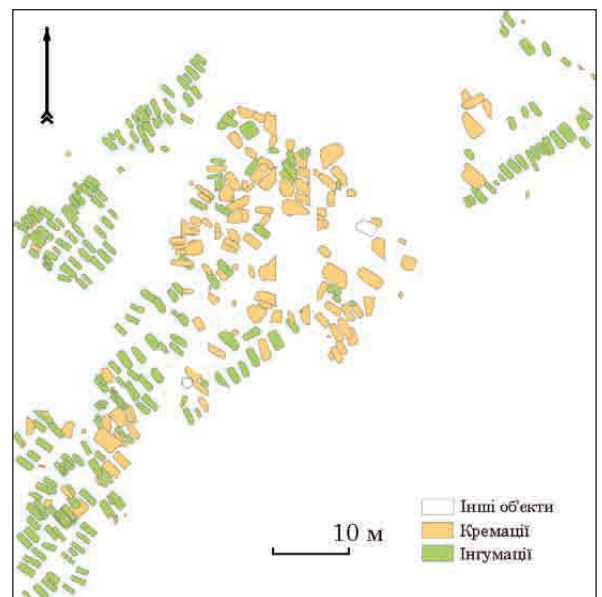

Рис. 14. Розподіл інгумацій VIII—X/XI ст. і кремацій X—XII ст. на південно-курському могильнику Паланга, Литва (Shiroukhov 2019)

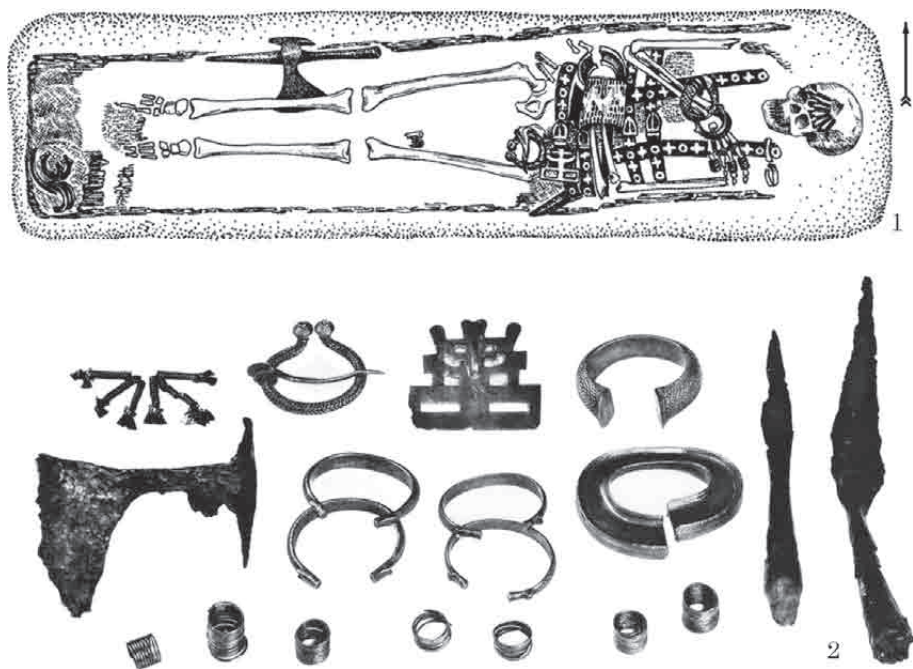
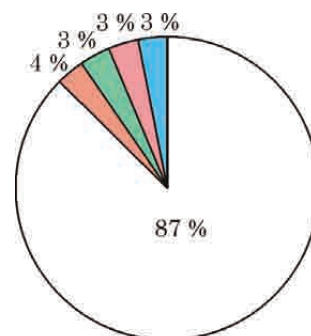

Рис. 15. Поховання 1 кургану V могильника селів Леясдопелес, Латвія (за Gričiuvienė 2007): 1 — план; 2 — інвентар

- Руки й ноги витягнуті
- Права рука витягнута, ліва на животі, ноги витягнуті
- Права рука на животі, ліва на лівому плечі, ноги витягнуті
- Руки зігнуті й покладені на груди, ноги витягнуті
- Права рука на грудях, ліва витягнута, права нога зігнута в коліні, ліва стопою підтягнута до тазу

Рис. 16. Розташування кінцівок

Рис. 17. Могильник Острів, фото поховань: 1 — № 16; 2 — № 42

що важко пояснити. Можливо такий парадокс зумовлений обмеженнями, які були накладені на новопривбулих князівською адміністрацією, яка сповідувала християнство і могла досить критично ставитися до язичницького обряду трупопалення. Відповідь на це та інші запитання, які виникли у результаті археологічних досліджень могильника Острів, можливо, дадуть подальші дослідження цього унікального археологічного комплексу.

ЛІТЕРАТУРА

Баранов, В., Івакін, В. 2018. Нововиявлений балтський некрополь древнерусского времени в Поросье. In: *Cultural heritage: research, valorization, promotion. Tenth edition: Through science, to cognition of national heritage. Program and abstracts. Chisinau, 30—31 mai 2018*. Chisinau: Institute of Cultural Heritage, p. 79.

Баранов, В. І., Івакін, В. Г. 2020. Поховальні комплекси зі зброєю могильника Острів (за матеріалами археологічних досліджень 2017—2019 рр.). *Археологія і давня історія України*, 2 (35), с. 300-320.

Вайткунскене, Л. 1990. К вопросу о роли коня в древнелитовском погребальном обряде (V—XIII вв.). В: Иванов, В. В., Невская, Л. Г. (ред.) *Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Погребальный обряд*. Москва: Наука, с. 201-206.

Жарнов, Ю. Э. 1991. Женские скандинавские погребения в Гнездове. В: Авдусин, Д. А. (ред.) *Смоленск и Гнездово (к истории древнерусского города)*. Москва: МГУ, с. 200-225.

Жулкус, В. 2004. Изменения в мировоззрении куршей в раннем средневековье. В: Макаров, М. А. (ред.) *Восточная Европа в средневековье: к 80-летию Валентина Васильевича Седова*. Москва: Наука, с. 153-163.

Івакін, В. Г. 2011. Киевские погребения X века. *Stratum plus*, 5, с. 243-286.

Івакін, В., Баранов, В., Бібіков, Д., Гнера, В. 2017. Нововиявлений балтський могильник XI ст. на Поросі. В: *«Міграції та інновації: у пошуках первинності ідей, речей і людей». Тези доповідей міжнародної наукової конференції. Львів-Винники, Україна, 8—11 листопада 2017 р.* Львів; Винники, с. 5-7.

Івакін, В., Баранов, В., Бібіков, Д., Зоценко, І., Сорокун, А. 2018. Середньовічний балтський могильник на Поросі (за результатами археологічних досліджень 2017—2018 рр.). В: *І Всеукраїнський археологічний з'їзд: Програма роботи та анотації доповідей. Тези доповідей міжнародної наукової конференції. Ніжин, Україна, 23—25 листопада 2018 р.* Київ: ІА НАН України, с. 156.

Івакін, В., Баранов, В. 2019. Археологічні дослідження західно-балтського могильника Острів 1 у Поросі. В: *Per aspera ad astra: до 100-літнього ювілею відомого археолога Бориса Тимощука. Тези доповідей Міжнародної наукової конференції (м. Чернівці, 8 квітня 2019 р.)*. Чернівці: ЧНУ, с. 54-55.

Капустін, К. М., Мироненко, Л. В., Хамайко, Н. В., Шевченко, Т. М., Шелехань, О. В. 2020. Нові надходження до наукових фондів Інституту археології НАН України (2004—2019 рр.). *Археологія і давня історія України*, 1 (34), с. 208-261.

Кулаков, В. И. 1990. *Древности Пруссов VI—XIII вв.* Москва: Наука.

Лесман, Ю. М. 2014. Скандинавський компонент древнерусской культуры. *Stratum plus*, 5, с. 43-81.

Милашевський, О. С. 2019. Матеріали черняхівської культури з розкопок 2017 р. багатопарової пам'ятки біля с. Острів на Київщині. *Оіт*, 6, с. 118-132.

Милюс, В. 1990. Ритуальная пища литовцев на похоронах и поминках. В: Иванов, В. В., Невская, Л. Г. (ред.) *Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Погребальный обряд*. Москва: Наука, с. 225-228.

Михайлов, К. А. 2016. *Элитарный погребальный обряд Древней Руси: камерные погребения IX—начала XI века в контексте североамериканских аналогий*. Санкт-Петербург: Бранко.

Моця, А. П. 1987. *Население Среднего Поднепровья IX—XIII вв. (по данным погребальных памятников)*. Киев: Наукова думка.

Моця, О. П. 1990. *Населення підденно-руських земель IX—XIII ст. (за матеріалами некрополів)*. Київ: Наукова думка.

Нидерле, Л. 2015. *Славянские древности*. Москва: Институт русской цивилизации.

Пронин, Г. Н., Смирнова, М. Е., Мишина, Т. Н., Новиков, В. В. 2006. *Могильник Поваровка X—XIII вв. (Калининградская область)*. Материалы охранных археологических исследований, 8. Москва: Таус.

Скворцов, К. Н. 2010. *Могильник Митино V—XIV вв. (Калининградская область)*. Материалы исследований 2008 г. Материалы охранных археологических исследований, 15, ч. I. Москва: ИА РАН.

Топоров, В. Н. 1974. Об индоевропейских соответствиях одному балтийскому мифологическому имени (балт. Puš(k)ait-: др.-инд. Pūṣán, др.-греч. Πῦν). *Балто-славянские исследования*. Москва: Наука, с. 3-36.

Baranov, V., Ivakin, V. 2019. Burials with weaponry in the Ostriv Baltic graveyard in the Middle Dnieper area (excavated in 2017—2018). *Medieval warriors in the Slavic and Baltic area. Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, XXXVII, p. 99-127.

Bertašius, M. 2016. Central Lithuanian Cemeteries. In: Zabiela, G., Baubonis, Z., Marcinkeviciute, E. (eds.). *A Hundred Years of Archaeological Discoveries in Lithuania*. Vilnius: Society of the Lithuanian Archaeology, p. 226-235.

Bluijienė, A. 2016. The Curonians of the Lithuanian Coast. In: Zabiela, G., Baubonis, Z., Marcinkeviciute, E. (eds.). *A Hundred Years of Archaeological Discoveries in Lithuania*. Vilnius: Society of the Lithuanian Archaeology, p. 268-285.

Bluijienė, A. 2018. *The exhibition and the catalogue are dedicated to the centennial of the restored state of Lithuania and European year of cultural heritage 2018*. Klaipeda: History museum of Lithuania minor.

Bluijienė, A. 2018. Power of fire: various customs of burning the dead. The Klaipeda (Memel) region: from origins to the 17th century. In: *The exhibition and the catalogue are dedicated to the centennial of the restored state of Lithuania and European year of cultural heritage 2018*. Klaipeda: History museum of Lithuania minor, p. 102-112.

Budvydas, U. 2016. Peculiarities of Scalvian Funeral Rites. In: Zabiela, G., Baubonis, Z., Marcinkeviciute, E. (eds.). *A Hundred Years of Archaeological Discoveries in Lithuania*. Vilnius: Society of the Lithuanian Archaeology, p. 248-255.

Goßler N., Jahn Ch. 2019. *Wikinger und Balten an der Memel. Die Ausgrabungen des frühgeschichtlichen Gräberfeldes von Linkunnen in Ostpreußen 1928—1939. Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete*, 16. Kiel: Wachholtz.

Gräslund, A.-S. 1980. *The Burial Customs. A study of the graves on Björkö. Birka IV*. Stockholm: Almqvist and Wiksell.

Griciuvienė E., 2007. *Sėliai. The Selonians: Baltų archeologijos paroda*. Katalogas. Vilnius: LNM, LNVN.

Griciuvienė E., Grižas G., 2009. *Kuršiai. Genties kultūra laidosenos duomenimis. The Curonians. Tribe Culture According to the Burial data: Baltų archeologijos paroda. Katalogas*. Baltic Archaeological Exhibition. Catalogue. Vilnius: LNM, LNVN.

La Baume W., 1940. Ein spätheidnische Reitergrab mit Helm und verzierter Lanzen aus Ekriten. *Alt-Preußen*, 4, H. 4, S. 84-87.

Radīš A., 1999. 10.—13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. Latvijas Vēstures Muzeja raksti, 5. Rīga: Latvijas Vēstures muzejs.

Širouchovas, R. 2011. Nauji prūsų X—XIII a. kapinynų tyrimai vakarų baltų kultūros kontekste. *Lituanistica*, 57, nr. 3 (85), p. 276-304.

Širouchov, R. 2012. *Prūsų ir Kuršių kontaktai XI—XIII a. pradžioje archeologijos duomenimis*. Daktaro disertacija. Klaipėdos universiteto leidykla. Klaipėda.

Shiroukhov R., 2015. *Contacts between Prussians and Curonians in the 11th—early 13th centuries, according to the archaeological data*. In: Hoffmann, M., Karczewski, M., Wadyl, S. (eds.). *Materiały do Archeologii Warmii i Mazury*. 1. Warszawa; Białystok, s. 255-273.

Širouchovas, R. 2011. Nauji prūsų X—XIII a. kapinynų tyrimai vakarų baltų kultūros kontekste. *Lituanistica*, 57, nr. 3 (85), p. 276-304.

Tautavičius A., 1996. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V—IX a)*. Vilnius: Lietuvos pilys.

Vaškevičiute, I. 2004. *Ziemgaliai V—XII amžiuje*. Vilnius: VPU.

Vaškevičiutė, I., Cholodinkienė, A. 2008. *Pavirvytės kapinynas (X—XIII amžiai)*. Vilnius: Diemedžio.

Zariņa A., 2006. *Salaspils Laukskolas kapulauks 10.—13. gadsimts*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds.

REFERENCES

Baranov, V., Ivakin, V. 2018. Novovyavleny baltiskii nekropol drevnerusskogo vremeni in Porose. In: *Cultural heritage: research, valorization, promotion. Tenth edition: Through science, to cognition of national heritage. Program and abstracts. Chisinau, 30—31 mai 2018*. Chisinau: Institute of Cultural Heritage, p. 79.

Baranov, V. I., Ivakin, V. H. 2020. Pokhvalni kompleksy zi zbroieiu mohylnya Ostriv (za materialamy arkheolohichnykh doslidzhen 2017—2019 rr.). *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (35), s. 300-320.

Vaitkuskene, L. 1990. K voprosu o roli konia v drevnelitovskom pogrebalnom obriade (V—XIII vv.). In: Ivanov, V. V., Nevskaiia, L. G. (eds.) *Issledovaniia v oblasti balto-slavian-skoi dukhovnoi kultury. Pogrebalnyi obriad*. Moskva: Nauka, s. 201-206.

Zharnov, Iu. E. 1991. Zhenskies skandinavskie pogrebeniia v Gnezdove. In: Avdusin, D. A. (ed.). *Smolensk i Gnezdovo (k istorii drevnerusskogo goroda)*. Moskva: MGU, s. 200-225.

Zhulkus, V. 2004. Izmeneniia v mirovozzrenii kurshei v rannem srednevekovie. In: Makarov, M. A. (ed.). *Vostochnaia Evropa v srednevekovie: k 80-letiiu Valentina Vasilevicha Sedova*. Moskva: Nauka, s. 153-163.

Ivakin, V. G. 2011. Kievskie pogrebeniia X veka. *Stratum plus*, 5, s. 243-286.

Ivakin, V., Baranov, V., Bibikov, D., Hnera, V. 2017. Novovyavlenyi baltiskyi mohylnyk KhI st. na Porossi. V: «Mihratsii ta inovatsii: u poshukakh pervynnosti idei, rechei i liudei». Tezy dopovidei mizhnarodnoi naukovoii konferentsii.

Lviv-Vynnyky, Ukraina, 8—11 lystopada 2017 r. Lviv: Vynnyky, s. 5-7.

Ivakin, V., Baranov, V., Bibikov, D., Zotsenko, I., Sorokun, A. 2018. Serednovichnyi baltiskyi mohylnyk na Porossi (za rezultatamy arkheolohichnykh doslidzhen 2017—2018 rr.). In: *I Vseukrainskyi arkheolohichnyi z'ezd: Prohrama roboty ta anotatsii dopovidei. Tezy dopovidei mizhnarodnoi naukovoii konferentsii. Nizhyn, Ukraina, 23—25 lystopada 2018 r.* Kyiv: IA NAN Ukrainy, s. 156.

Ivakin, V., Baranov, V. 2019. Arkheolohichni doslidzheniia zakhidno-baltiskoho mohylnya Ostriv 1 u Porossi. In: *Per aspera ad astra: do 100-litnoho yuvileiu vidomoho arkheoloha Borysa Tymoshchuka. Tezy dopovidei mizhnarodnoi naukovoii konferentsii (m. Chernivtsi, 8 kvitnia 2019 r.)*. Chernivtsi: ChNU, s. 54-55.

Kapustin, K. M., Myronenko, L. V., Khamaiko, N. V., Shevchenko, T. M., Shelekhan, O. V. 2020. Novi nadkhodzheniia do naukovykh fondiv Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy (2004—2019 rr.). *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 1 (34), s. 208-261.

Kulakov, V. I. 1990. *Drevnosti Prussov VI—XIII vv.* Moskva: Nauka.

Lesman, Iu. M. 2014. Skandinavskii komponent drevnerusskoi kultury. *Stratum plus*, 5, s. 43-81.

Mylashevskiy, O. S. 2019. Materialy khramnykh kultury z rozkopok 2017 r. bahatosharovoii pam'iatky bilia s. Ostriv na Kyivshchyni. *Oium*, 6, s. 118-132.

Milius, V. 1990. Ritualnaia pishcha litovtsev na pokhoronakh i pominkakh. In: Ivanov, V. V., Nevskaiia, L. G. (eds.). *Issledovaniia v oblasti balto-slavian-skoi dukhovnoi kultury. Pogrebalnyi obriad*. Moskva: Nauka, s. 225-228.

Mikhailov, K. A. 2016. *Elitarnyi pogrebalnyi obriad Drevnei Rusi: kamernye pogrebeniia IX — nachala XI veka v kontekste severoeuropeiskikh analogii*. Sankt-Peterburg: Branko.

Motsia, A. P. 1987. *Naselenie Srednego Podneprov'ia IX—XIII vv. (po dannym pogrebalnykh pamiatnikov)*. Kiev: Naukova dumka.

Motsia, O. P. 1990. *Naseleniia pivdenno-ruskykh zemel IX—XIII st. (za materialamy nekropoliv)*. Kyiv: Naukova dumka.

Niderle, L. 2015. *Slavianskie drevnosti*. Moskva: Institut russkoi tsivilizatsii.

Pronin, G. N., Smirnova, M. E., Mishina, T. N., Novikov, V. V. 2006. *Mogilnik Povarovka X—XIII vv. (Kaliningrad-skaia oblast)*. Materialy okhrannykh arkheologicheskikh issledovaniu, 8. Moskva: Taus.

Skvortsov, K. N. 2010. *Mogilnik Mitino V—XIV vv. (Kaliningrad-skaia oblast)*. Materialy issledovaniu 2008 g. Materialy okhrannykh arkheologicheskikh issledovaniu, 15, ch. I. Moskva: IA RAN.

Toporov, V. N. 1974. Ob indoeuropeiskikh sootvetstviakh odnomu baltiiskomu mifologicheskomu imeni (balt. Puš(k)ait-: dr.-ind. Pūšán, dr.-grech. Πάβ). *Balto-slavianskie issledovaniia*. Moskva: Nauka, s. 3-36.

Baranov, V., Ivakin, V. 2019. Burials with weaponry in the Ostriv Baltic graveyard in the Middle Dnieper area (excavated in 2017—2018). *Medieval warriors in the Slavic and Baltic area. Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, XXXVII, p. 99-127.

Bertašius, M. 2016. Central Lithuanian Cemeteries. In: Zabiela, G., Baubonis, Z., Marcinkeviciute, E. (eds.). *A Hundred Years of Archaeological Discoveries in Lithuania*. Vilnius: Society of the Lithuanian Archaeology, p. 226-235.

Bliujiene, A. 2016. The Curonians of the Lithuanian Coast. In: Zabiela, G., Baubonis, Z., Marcinkeviciute, E. (eds.). *A Hundred Years of Archaeological Discoveries in Lithuania*. Vilnius: Society of the Lithuanian Archaeology, p. 268-285.

Bliujienė, A. 2018. *The exhibition and the catalogue are dedicated to the centennial of the restored state of Lithuania and European year of cultural heritage 2018*. Klaipėda: History museum of Lithuania minor.

Bliujienė, A. 2018. Power of fire: various customs of burning the dead. The Klaipėda (Memel) region: from origins to the 17th century. In: *The exhibition and the catalogue are dedicated to the centennial of the restored state of Lithuania and European year of cultural heritage 2018*. Klaipėda: History museum of Lithuania minor, p. 102-112.

Budvydas, U. 2016. Peculiarities of Scalvian Funeral Rites. In: Zabiela, G., Baubonis, Z., Marcinkeviciute, E. (eds.).

A Hundred Years of Archaeological Discoveries in Lithuania. Vilnius: Society of the Lithuanian Archaeology, p. 248-255.

Goßler N., Jahn Ch. 2019. *Wikinger und Balten an der Memel. Die Ausgrabungen des frühgeschichtlichen Gräberfeldes von Linkuhnen in Ostpreußen 1928—1939.* Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete, 16. Kiel: Wachholtz.

Gräslund, A.-S. 1980. *The Burial Customs. A study of the graves on Björkö. Birka IV.* Stockholm: Almqvist and Wiksell.

Griciuvienė E., 2007. *Sėliai. The Selonians: Baltų archeologijos paroda.* Katalogas. Vilnius: LNM, LNVN.

Griciuvienė E., Grižas G., 2009. *Kuršiai. Genties kultūra laidosenos duomenimis. The Curonians. Tribe Culture According to the Burial data: Baltų archeologijos paroda. Katalogas.* Baltic Archaeological Exhibition. Catalogue. Vilnius: LNM, LNVN.

La Baume W., 1940. Ein spätheidnische Reitergrab mit Helm und verzierter Lanzen aus Ekriten. *Altpreußen*, 4, H. 4, S. 84-87.

Radiņš A., 1999. 10.—13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. Latvijas Vēstures Muzeja raksti, 5. Rīga: Latvijas Vēstures muzejs.

Širouchovas, R. 2011. Nauji prūsų X—XIII a. kapinynų tyrimai vakarų baltų kultūros kontekste. *Lituanistica*, 57, nr. 3 (85), p. 276-304.

Širouchov, R. 2012. *Prūsų ir Kuršių kontaktai XI—XIII a. pradžioje archeologijos duomenimis.* Daktaro disertacija. Klaipėdos universiteto leidykla. Klaipėda.

Shiroukhov R., 2015. *Contacts between Prussians and Curonians in the 11th—early 13th centuries, according to the archaeological data.* In: Hoffmann, M., Karczewski, M., Wadyl, S. (eds.). *Materiały do Archeologii Warmii i Mazurę*. 1. Warszawa; Białystok, s. 255-273.

Širouchovas, R. 2011. Nauji prūsų X—XIII a. kapinynų tyrimai vakarų baltų kultūros kontekste. *Lituanistica*, 57, nr. 3 (85), p. 276-304.

Tautavičius A., 1996. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V—IX a).* Vilnius: Lietuvos pilys.

Vaškevičiute, I. 2004. *Ziemgaliai V—XII amžiuje.* Vilnius: VPU.

Vaškevičiute, I., Cholodinkienė, A. 2008. *Pavirvytės kapinynas (X—XIII amžiai).* Vilnius: Diemedžio.

Zariņa A., 2006. *Salaspils Laukskolas kapulauks 10.—13. gadsimts.* Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds.

V. I. Baranov, V. G. Ivakin, R. A. Shiroukhov

BURIAL RITE OF THE OSTRIV GRAVEYARD (BY THE RESULTS OF RESCUE EXCAVATION 2017—2018)

In 2017—2018 researchers of Architectural and Archaeological Expedition (Institute of Archaeology of Ukraine) conducted investigations in the Ostriv village Rokytne district Kyiv region. As a result, 53 inhumation burials of the graveyard unique for Southern Rus were investigated. Analysis of the burial equipment allowed us to date the graveyard to the end 10th — 11th c.

Funeral rite detected in the graveyard differs considerably from usual Kyivan Rus burials of this period.

Vast majority of burials were oriented to the north with small season deviations. There were individual burials oriented to the south and to the west. Most were buried lying on their back with outstretched limbs in variety of wooden structures (coffins). Remains of a stone structure have been discovered. It can be reconstructed as the remains of an altar. Remains of funeral food were found in burials, among them chicken bones, eggshells, buckets for liquids and powders.

The graveyard is characterized by wide range distinctive accompanying equipment, not typical to synchronous Kyivan Rus graveyards, but close to funeral rite of people living in the southern-east coast of Baltic sea, basically the Western Baltic tribes of Curonians, Prussians, Scalvians.

It should be noted that the funeral tradition recorded on the Ostriv graveyard does not fit directly into the synchronous antiquities of Eastern Europe. It has no direct analogies among the Baltic sites known today either. This looks a bit odd, as the grave goods discovered at Ostriv cemetery have direct analogies in the Western Balts monuments. The absence of cremation burials typical to the Western Balts is still under the question here. This situation can reflect the restrictions of Kyiv princely Christian administration.

Possibly Ostriv cemetery illustrates Primary chronicle reports on state activity of first Kyiv dukes, particularly Volodymyr the Great and Yaroslav the Wise, who straightened and pushed further the southern borders of Kyiv Rus.

Keywords: Old Rus, Porossia, burial ground, funeral rite, West Baltic tribes, grave goods, migration.

Одержано 12.01.2021

БАРАНОВ В'ячеслав Ігорович, науковий співробітник, ІА НАН України, Київ, Україна.

BARANOV Vyacheslav, Researcher, Institute of Archaeology NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine. ORCID: 0000-0001-6388-4091; e-mail: baranov.vyacheslav1983@gmail.com.

ІВАКІН Всеволод Глібович, кандидат історичних наук, завідувач відділу, ІА НАН України, Київ, Україна.

IVAKIN Vsevolod, Ph. D., Head of Department, Institute of Archaeology NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine. ORCID: 0000-0002-0074-1963; e-mail: wkniaz16@ukr.net.

ШИРОУХОВ Роман Олександрович, Ph. D., співробітник Центру балтійської та скандинавської археології, Шлезвіг, Німеччина.

SHIROUKHOV Roman, Ph. D., Post-doctoral researcher, Center for Baltic and Scandinavian Archaeology, Schleswig, Germany. E-mail: roman.shiroukhov@zbsa.eu.